

ELS RIUS DE CATALUNYA: UNA VISIÓ LITERÀRIA
Isidor Cònsul

En la geografia catalana només es pot parlar d'un gran riu, l'Ebre, per remarcar tot seguit que l'adjectiu s'ha de dir a mitja veu i amb to humil perquè, en termes comparatius, només aguanta l'escomesa dels models europeus de tipus mitjà. Des que neix a la cornisa cantàbrica fins que mort mandrejant pel Delta, l'Ebre fa un viatge de poc més de nou-cents quilòmetres, un centenar dels quals travessen terres catalanes.

De tota manera, l'Ebre és una particular excepció de la xarxa fluvial catalana, on els rius ens tenen acostumats a una mida discreta i tan casolana que el Segre, el més llarg de tots, no arriba ni als tres-cents quilòmetres. D'aquest tarannà migrat se n'adonà Verdaguer quan, per contrast, els comparava amb el rius russos:

Tenen molta amplària i poc fons; i és tal llur calma, que un dubta de vegades si caminen avant o enrera. Nostre Ter i nostre Llobregat són raigs de porró comparats amb ells.

També per contrast, remarca l'aprofitament industrial dels rius catalans:

Treballen i ajuden als pobles que s'han assegut en llurs riberes i els han cinglat amb artístics ponts de pedra. Lo Llobregat naix i, petit com és, a quatre passes del bressol fa moure les moles d'un molí; lo Neva mor sense haver donat moviment a una fàbrica (...). Los nostres treballen i es dessagnen tant que es queden anèmics, arribant a la mar sense una gota d'aigua.¹

En els inicis de la Renaixença, els poetes catalans se sentiren hereus de l'esperit dels trobadors i s'anomenaren a ells mateixos "Los trobadors nous". Ressuscitaren la vella institució dels Jocs Florals i cercaren pseudònims per emplomallar la revifalla floral i trobadoresca. Milà i

¹ Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. Obres Completes. Editorial Selecta. Barcelona, 1974 (5a. ed.). Pàg. 1128.

Fontanals signà poemes amb el renom "El Trovador del Panadés" i Ribot i Fontserè amb el de "Trovador de Laletania". Joaquim Rubió i Ors fou el primer que lligà el nom de ploma amb el d'un riu "Lo Gaiter del Llobregat" i aviat li sortiren nombrosos imitadors: Eusebi Pascual esdevingué "Lo Timbaler del Besòs", Pau Estorch i Siqués, "Lo Tamboriner del Fluvià"; Enric Claudi Girbal, "Lo Trobador de l'Onyar"; Andreu Pastells i Taberner, "Lo Flubioler del Ter", Francesc Morera i Valls, "Lo Cantor del Francolí" i Vicenç Boix, "Lo Trobador del Túria".

EL TER I EL LLOBREGAT. DEL PIRINEU AL MAR

El Ter és un dels rius més presents en la literatura catalana contemporània. A Roda de Ter, un dels pobles que bressola, hi han nascut dos escriptors d'anomenada de la literatura actual: el poeta Miquel Martí i Pol i el novel·lista Emili Teixidor. El poeta hi ha viscut tota la vida i nombrosos poemes de la primera època vénen puntejats per la presència d'un riu, un pont i uns marges riberencs que configuren el poble. Són referències de biaix que s'adrecen al Ter com a un protagonista passiu i indirecte. En canvi, en l'obra d'Emili Teixidor, el riu remarca amb més evidència la seva substantivitat. Potser perquè l'escriptor, allunyat de jove de Roda de Ter, n'ha bastit un bell mite narratiu en dues obres cabdals: Sic transit Glòria Swanson (1979) i Retrat d'un assassí d'ocells (1988). Ambdós llibres recreen un món que discorre vora el riu:

El poble quedava endarrera, enclotat, vora el riu, amb una lleugera boirina damunt (...) A la sortida del poble, riu avall, es veia l'edifici tot blau de la fàbrica de Còdol Dret (...) Més amunt, el camí de Fussimanya feia una marrada que passava per la Font de la Teula, i vaig prendre la drecera. (...) Quan van muntar la primera fàbrica de teixits, allà baix al Molí de la Coromina (...) venien a treballar dones i noies del pobles de la vora, de les rodalies, de tota la comarca (...) La majoria eren de Folgueroles. Venien a peu, treballaven al torn de la tarda, s'hi posaven a les dues i plegaven a les onze. Portaven un cabasset amb la beguda i el sopar. Passaven pel camí que va per l'ermita de sant Jordi, per Sant Francesc s'hi

moria, pel Mas Roig, pel Reguer Xic, per Serrabou i pel Cós, fins al Ter.²

El Ter, abans d'arribar a Roda ha saltat un considerable desnivell des del bressol pirinenc al circ d'Ulldeter i aquesta proesa geològica ha estat cantada per diferents poetes: a **El pas del Ter** (1907), Antoni Busquets i Punset parla d'un riu valent que rodola del Pirineu fins a la plana. I Verdaguer també ho plantejà a **Lo Ter i lo Freser**, on imagina una juguesca entre tots dos rius per veure qui, en la seva cursa esbojarrada, arriba primer a Ripoll. El premi serà prendre el nom a l'altre:

Quiscun per son vessant, los dos parteixen,
saltant com dos cabrits
que al sortir de la pleta s'esborgeixen,
pels ginestars florits.

Llarguíssima pel Ter és la baixada,
més per davallar un riu és llest;
troba en cada baixant una marrada,
mes si plau lo camí, s'acaba prest. (...)

Anguileja, s'estimba, corre i salta
jugant amb lo palet rodoladís;
rellisca com lo plor per una galta

marges avall, com per un cingle llis.³

El Ter guanya la cursa i el Freser n'esdevé afluent en atrapar-lo més avall de Ripoll. Amb el cabal enriquit, el Ter continua cap a la Plana de Vic i, per Manlleu i Roda de Ter, gira cap a llevant. Tot fent via cap a Girona, les seves aigües han estat recloses darrerament pels embassaments de Sau i Susqueda que converteixen aquell tram en dos immensos magatzems líquids. El segon pantà, acabat el 1966, ha generat una novel·la catastrofista, Susqueda

² Emili Teixidor, Sic transit Glòria Swanson. Laia. Barcelona, 1979 (Pàgs. 47-48 / 96-97).

³ Jacint Verdaguer, Pàtria. Obres Completes. Op. cit. Pàg. 429.

(1983), on l'autor, Miquel Fañanàs, planteja un interrogant que encara fa tremolar els gironins quan hi pensen: què passaria si un dia, el formigó de la presa s'esberlés i s'aboquessin els 220 milions de metres cúbics retinguts ?.

Tot i passar-hi fregant, el Ter no és el riu de Girona. El riu de la ciutat és l'Onyar que ha omplert pàgines en la prosa de Prudenci Bertrana, de Santiago Rusiñol, de Joaquim Ruyra, de Josep Ma. de Sagarra i de Josep Pla. Les aproximacions poètiques són més escadusseres i es redueixen, com qui diu, a un tríptic de sonets de Joan Badia publicats en el volum de Narcís Jordi Aragó, La Girona dels poetes (1988).

Més curt que no pas Ter, el Llobregat també neix als aspres del Pirineu, a Castellar de N'Hug. Un naixement espectacular, les Fonts del Llobregat, que ha descrit amb nervi Baltasar Porcel:

De sobte, salta davant de nosaltres un estol de dolls d'aigua, violentament ràpids i blancs, produint al terra una lleugera trepidació. L'aigua brolla a pressió dels forats del rocam i de la terra, en forma de mànegues gruixudes com el braç o el torç d'una persona. Una aigua escumosa, glacial. Som a la raconada d'una torrentera tallada gairebé en sec, al peu de Castellar de N'Hug. Aquí afluïren una sèrie de corrents subterranis que provenen de les magnes elevacions pre-pirinenques de la zona i irrompen de cop constituint aquest cabal que recorre cent setanta quilòmetres catalans, que creix amb d'altres afluències, fins a fondre's, ample i plàcid, dins el Mediterrani, al sud barceloní.(...) Neix el riu als voltants dels mil tres-cents metres i llenega, apressat, fins a la Pobla de Lillet, a deu quilòmetres de distància, per a continuar després més reposat.⁴

Joan Santamaria (1886-1955) aplegà a Visions de Catalunya (1927-1929), un conjunt de reportatges dels viatges que feia per la geografia del país. En el segon volum (Catalunya vella-la muntanya), en dedicà un al Llobregat i, en un joc metafòric amb la tradició familiar, el comparà amb el primer

⁴ Baltasar Porcel, Les fonts del Llobregat. Manllevo la citació de Joaquim Molas, Paisatges de Catalunya. Barcelona, 1990 (Pàg. 33).

fradistern cabaler dels rius de Catalunya. La metàfora surt després d'haver nomenat l'Ebre el pare de tots i de convertir el Segre en l'hereu de la família. El símil és suggestiu perquè s'argumenta tot seguit amb els trets industriuosos que caracteritzen la seva conca:

Per això es fa estimar tant, aquest riu. Es un brau, un incansable, un sac de feina. No diu mai prou, no desdiu mai ni s'hi plany en l'esforç. D'un cap de dia a l'altre, des que es desperta a Castellar de N'Hug fins al pla de Barcelona, la seva vida és un constant tragí. Tantost obre els ulls, ja es fa el conhort que la seva planeta és treballar. I ell s'hi lliura amb entusiasme, al treball; amb orgull, amb alegria, cantant i rient. Res no li desplaia i tot ho sap fer dretament. Tan aviat el veureu moure una turbina elèctrica com la maquinària d'una quadra de teixits; amb la mateixa bona fe s'esmerça a moldre curosament una muntanya de ciment que a agafar l'aixada i fer de pagès (...).⁵

Josep Pla, que també tenia ben apamat el país, fa notar, quan ressegueix el primer tram del riu, que sota mateix de la serra de Montgrony hi ha Gombrèn que és a l'origen del mite del Comte Arnau. La carretera que hi porta des de La Pobla de Lillet permet de passar de la conca del Llobregat a la del Freser i per aquests verals, apunta Josep Pla, es travessa el paisatge més lligat amb la tradició del **cràpula famós i amb el mite més gran de la nostra literatura.**

Climent Forner, poeta esmolat per la retòrica, recorda el Llobregat en un dels seus poemes:

Manresa em veié néixer i Berga em veié créixer
sempre bressat com un pollanc per la mateixa
cançó del riu que d'embruixar-me mai no deixa.
Per la finestra oberta sento la seva queixa.⁶

⁵ Joan Santamaria, Visions de Catalunya (II). Editorial Selecta. Barcelona, 1954 (3a. ed). Pàg.157.

⁶ Climent Forner, Lirindunvau, liridonvon. Obra Poètica II. Edicions de l'Albí. Berga, 1989 (Pàg. 148).

Les aigües del riu passen, efectivament, prop de Manresa, terra dels dos rius, perquè pocs quilòmetres per sota de la ciutat hi desguassa el Cardener. Maria-Lourdes Soler n'ha fet un símil curiós amb Mesopotàmia en el volum de poemes Minorisa aeterna.

DEL PIRINEU A L'EBRE

El riu més llarg de Catalunya és un text de Josep Vallverdú, dins de Proses de Ponent (1070), que fa un seguiment reflexiu, detallat i a voltes irònic del curs del Segre. D'entrada el veu com un minyó de muntanya que va a escola per terres d'administració francesa. Són les beceroles d'un riu engorjat que pren primer la direcció del nord i, a Sallagosa, comença a tornar cap a l'oest dibuixant un arc que acaba a la Guingueta molt prop de Puigcerdà. Passada la frontera, el riu comença a créixer i en pocs quilòmetres, li vénen a fer companyia el Querol, l'Er, l'Angostrina i el Raur. Travessa la Cerdanya i sempre per la dreta -no és debades que es tracta d'un riu molt educat, remarca l'escriptor- va rebent des de La Seu d'Urgell fins a Corbins els seus afuents més importants: el Valira que ve d'Andorra i les dues Nogueres, la Palleresa i la Ribagorçana. De Balaguer fins a l'Ebre és un riu calmós evocat, suggerit i criticat per més d'un poeta. Jordi Pàmias, per exemple, en una visió panoràmica des del campanar de Santa Maria de Balaguer, escriu:

Ara contemplo
la petita ciutat i el riu calmós,
l'embull dels carrerons, a primer terme,
i més enllà, grisenc o verda, l'horta,
que esclatarà amb gerdors de primavera ... ⁷

El mateix poeta en dóna una visió més trista en el poema **Braus**, quan

⁷ Jordi Pàmias, L'hora amagada. Jocs Florals de Barcelona, 1988.

el riu, passant per Lleida, s'escorre lentament entre còdols i fils d'aigua bruta. Anys enrere, en canvi, juntament amb la boira, el sol i el vent configurava els elements que ajudaven a Màrius Torres, malalt al sanatori de Puigdolena, a recuperar els topants mítics de Lleida i la seva terra més immediata:

Sé una ciutat, molt lluny d'aquí, dolça i secreta,
on els anys d'alegria són breus com una nit,
on el sol és feliç, el vent és un poeta,
i la boira és fidel com el meu esperit.

L'Orient hi deixà la seva sang de roses,
la mitja lluna càlida del seu minvant etern
i, enllà d'un gran silenci de persianes closes,
un riu profund que corre per una nit d'hivern.⁸

De tota manera, la visió més global del Segre pertany a Josep Vallverdú i al minuciós seguiment que en fa en el text citat. El deixem parlar en aquesta visió de síntesi:

El Segre té salts naturals, meandres, ràpids, embassaments, engorjats, canals que li xuclen l'aigua i afluents que la hi aporten: romp o travessa roques calcàries, conglomerats, gresos, margues de tots colors i argiles. El Segre no s'està de res: fendeix poblacions, voreja ermites, llepa les parets de masies i castells, i quan se surt de mare, fertilitza les ribes, la vegetació de les quals va des dels àlbers, joncs, freixes i salzes fins a la prada de pastura o la parcel·la cerealística.⁹

Els altres dos rius ponentins de certa anomenada són la Noguera Palleresa i la Noguera Ribargorçana. La primera surt als versos que obren la **Cançó del Pros Bernat**, de Milà i Fontanals.

¿Voleu oir la gesta del Pros Bernat,

⁸ Màrius Torres, Poesies. Ariel. Barcelona, 1964 (4a. Ed.) Pàg. 124.

⁹ Josep Vallverdú, Proses de Ponent. Edicions Destino. Barcelona, 1970 (Pàg. 61).

comte de Ribagorça i de Pallars,
que tingué braç de ferro amb cor lleial?

Hi ha una vall tenebrosa, estreta i gran,
per on lo riu Noguera corre sonant
entre dos murs de roques, negres, clapats;
no s'hi veuen carreres ni caminals,
i només s'hi esbargeixen llops famejants.¹⁰

Trescant per l'engorjada de Terradets, Jacint Verdaguer fa baixar els
raiers que protagonitzen la coneguda **Cançò del raier**.

Só fill del Noguera
dins un rai nasquí;
ma esposa es raiera,
raier vull morir. (...)

Des del marge el rai cordejo si li costa de passar, pels congostos barranquejo com serpent pel pedregar. Quan per una ensopegada s'esdevé una embarrassada, dono al rai una girada que el fustam torna a aviar.	De cinc trams los rais avio de la Pobla a Balaguer, los empenc i los arrio com sa cua el traginer. Tot sovint lo rai apunta; ;quin treball si es desconjunta, trabucant a aquell que el munta com cavall al cavaller ! ¹¹
--	---

EL MITE DE MEQUINENSA. EL RIU DE JESUS MONCADA

El pare Ebre, el riu més senyor de la xarxa catalana, ha trobat darrerament un narrador que l'ha mitificat. Parlo de Jesús Moncada i de les quatre obres que ha publicat, fins ara: dos reculls de contes (Històries de la mà esquerra, 1981 i El cafè de la granota, 1985) i dues novel·les (Camí de sirga, 1988 i La galeria de les estàtues, 1992). El riu hi té un protagonisme essencial fins al punt que, sintèticament, es pot afirmar que

¹⁰ Vegeu Josep M. Miquel i Vergés, Els primers ronmàntics dels Països de llengua catalana. Leteradura. Edició Facsímil. Barcelona, 1979.

¹¹ Jacint Verdaguer, Pàtria. Op. cit. (Pàg. 422).

el gruix més consistent de la narrativa de Jesús Moncada s'ha adreçat a evocar el món perdut de l'antiga Mequinensa, la seva vila nadiua, colgada sota les aigües de l'embassament de Riba-Roja. En els reculls de contes pren vida la vella Mequinensa. El retaule d'un món de minaires, pagesos i llaüters que el narrador ha recuperat en la vitalitat d'unes històries engrescades i d'uns personatges sorneguers i divertits. Les narracions, però, només eren les pinzellades prèvies del retaule definitiu: Camí de sirga, la novel·la de Mequinensa, on l'escriptor, acarant-se a la història de tot un segle, hi ha sistematitzat els elements perduts del seu mite personalíssim. Amb l'Ebre sempre present, Camí de sirga ressegueix els topants nostàlgics de la història, els seus problemes i grandeses, les petites tragèdies casolanes, els secrets de llit i la pregonesa dels misteris ocults.

L'Ebre, quan arriba al mar per anar construint amb anys i paciència els contorns del Delta, troba un altre novel·lista emblemàtic, Sebastià Joan Arbó, de qui cal recordar una obra cabdal, Terres de l'Ebre (1932), a més de Camins de nit (1935) i Narracions del Delta (1965). Ara bé, Sebastià Joan Arbó i Jesús Moncada no són, ni de bon tros, els únics que s'han adreçat al pare dels rius catalans amb criteris literaris. Josep Pla en ressegueix el curs baix en un dels itineraris de Catalunya, dins Tres guies i el poeta Gerard Vergés s'hi ha adreçat amb versos de tarannà bucòlic. Són els que ens serviran per acomiadar-lo:

Parlo d'un riu entre canyars, domèstic;
parlo -Virgili amic- de l'horta ufana,
dels tarongers florits i l'api tendre,
de l'aixada i la falç, del gos a l'era.
(Lluny, pel cel clar, va un vol daurat de garses).

Parlo d'un riu antic, solcat encara
pels vells llaguts: els últuims, llegendaris
llaguts, tan afuats com una espasa,
i carregats de vi, de llana, d'ordi,
i amb mariners cantant sobre la popa.

Parlo d'un lent crepuscle que posava
or tremolós a l'aigua amorosida,
punts de lum a les ales dels insectes,
solars reflectiments als ponts llunyan.

Dolça remor de l'aigua en el record.¹²

RIUS I RAMBLES DE LA COSTA

De la resta de rius catalans que van de dret a la mar seguint un trajecte encara més curt em referiré només a la Muga i al Fluvià per haver inspirat en la ploma de Pere Coromines dues de les gràcies de l'Empordà. El segon, a més, ha armat amb rigor i consistència el darrer recull poètic de Joan Teixidor, Fluvià (1989).

Pere Coromines parla del Fluvià en sentit històric, el vell Clodianus, que fou remuntat per naus de Fòcida que portaven l'alegria de sedes i porpres, estàtues i gerres, eines i armes brunyides que escampaven l'abundància d'una civilització nova. Joan Teixidor, per la seva banda, el descriu en el darrer tram del camí, en un llibre carregat de simbolismes vitals:

La petita ciutat encara m'acompanya
i el riu que la travessa em farà de camí;
ara que ja arribo a l'última frontera
i només em tocava viure en el record.¹³

Fluvià, de Joan Teixidor, serveix per ullar la rica simbologia literària concentrada en la imatge dels rius. A les mitologies eren els pares dels herois i són un dels símbols evidents de la vida: el curs d'una existència que neix, camina i mort. El castellà Jorge Manrique ho explicità en els vells

¹² Gerard Vergés, Long play per a una ànima trista. Proa. Barcelona, 1986.

¹³ Joan Teixidor, Fluvià. Columna. Barcelona, 1989. (Pàg. 11).

versos de **Coplas por la muerte de su padre** [nuestras vidas son los rios/ que van a dar en la mar/ que es el morir (...) Partimos cuando nascemos,/ andamos mientras vivimos,/ y llegamos/ al tiempo que fenescemos (...)]. Verdaguer també ho apunta en cloure la **Cançó del raier**:

Tot baixant rais a la plana,
cinquanta anys hi he baixat,
que és un rai la vida humana,
ne té deu cada tramet;
i davalla fugitiva
rodolant de riba en riba
fins que al mar sens vora arriba
de la fonda eternitat.

I Joan Teixidor ho arrodoneix amb contundència:

S'allargassen les hores de la tarda
i ara arriba el riu cap a la plana.
El caminar es fa lent: la nit és a punt
com una mort acceptada.

El Fluvià ha fet el seu trajecte i no recorda
ni cascades ni afraus ni la campana d'aigua
caient sobre els còdols com en un dia de festa.
La pollancreda ha suspès el seu clam.
Hi ha fang i llot al fons enterbolit. (...)

Tot s'ha acabat en aquesta tarda quieta
i només et toca l'última escomesa.
Prepara't a morir i tanca't a la crida
de tot allò que ja no pot tornar.¹⁴

* * * *

Rius casolans convertits en visions subjectives. Una geografia de paisatges fluvials que es fa mite quan passa pel cedàs de la literatura i naveguen per l'alada imaginació dels escriptors.

Isidor Cònsul

¹⁴ Joan Teixidor, Fluvià. Op. cit. (Pàg. 63).